

Piše: Džejson Hikel

Iz knjige „Manje je više - Kako će odrast spasti svet“ u izdanju Clia

Zašto kapitalizam vodi u ekološki sunovrat

Sećam se kada sam u školi učio o istoriji kapitalizma. Bila je to srećna priča koje počinje otkrićem parne mašine u osamnaestom veku, i nastavlja se kroz niz tehnoloških inovacija sve do personalnog računara. Divio sam se sjajnim slikama iz udžbenika. Prema ovoj priči, ekonomski rast je poput fontane novca koju pokreće tehnologija. To je predivna bajka koja nas ostavlja u verovanju da bismo, sa pravom tehnologijom, mogli da ostvarimo rast takoreći ni iz čega.

Međutim, kada razmislimo o dubljoj istoriji kapitalizma, jasno je da u priči nešto nedostaje. Ograđivanje, kolonizacija, otimanje, trgovina robovima... Istorijski, ekonomski rast je uvek bio proces prisvajanja: prisvajanja energije i rada od prirode i „nižih“ vrsta ljudskih bića. Da, kapitalizam je doveo do izvanrednih tehnoloških inovacija i ove su znatno ubrzale ekonomski rast. Ipak, doprinos tehnologije ekonomskom rastu ne ogleda se u tome da novac nastaje ni iz čega, već da omogućava kapitalu da se širi i pojačava procese prisvajanja.

Ovo je važilo i pre pojave parne mašine. I u ranom šesnaestom veku, inovacije u tehnologiji mlevenja šećera omogućile su vlasnicima plantaža sadnju šećerne trske na mnogo većoj površini nego što bi inače mogli da prerađuju. Pronalazak mašine za čišćenje pamuka znatno je proširio monokulturu pamuka. Vetretnjače su se koristile za isušivanje evropskih divljih močvara, oslobađajući velika prostranstva za širenje poljoprivrede. Dalji razvoj visokih peći omogućio je brže topljenje gvožđa, što je doprinelo rastu rudarstva. Kako bi se ove velike peći napajale, bilo je potrebno više drva. To je značilo sve veću seču, odnosno žrtvovanje velikih šumskih prostranstava proizvodnji gvožđa. Snaga tehnologije je u tome što povećava produktivnost kapitala i rada - kapacitet da se proizvodi više i brže. Ali i da se još brže prisvaja priroda.

SVRHA JE PROFIT

U devetnaestom i dvadesetom veku, ovaj proces ubrzan je brojnim otkrićima rezerve fosilnih goriva - najpre uglja a potom nafte - i pronalaskom tehnologija za njihovu ekstrakciju i upotrebu, kao što je parna mašina. Jedan barel sirove nafte može da proizvede 1.700

JEDAN BAREL SIROVE NAFTE MOŽE DA PROIZVEDE 1.700 KILOVAT-SATI RADA. TO JE EKVALENTNO 4,5 GODINA LJUDSKOG RADA. IZ UGLA KAPITALA, ZADIRANJE U PODZEMNO IZOBILJE NAFTE BILO JE KAO NOVA KOLONIZACIJA AMERIKE, ILI DRUGA ATLANTSKA TRGOVINA ROBOVIMA - NEŠTO ŠTO SE SAMO POŽELETI MOGLO

kilovat-sati rada. To je ekvivalentno 4,5 godina ljudskog rada. Iz uglja kapitala, zadiranje u podzemno izobilje nafte bilo je kao nova kolonizacija Amerike, ili druga atlantska trgovina robovima - nešto što se samo poželeti moglo. To je znatno pojačalo proces prisvajanja. Fosilna goriva korišćena su za pokretanje džinovskih bušotina i platformi kako bi se rudarilo još dublje, ribolovačkih brodova pogodnih za izlov na sve većim dubinama, traktora i kombajna za sve intenzivniju poljoprivredu, motornih testera za sve bržu seču stabala - povrh tankera, kamiona i aviona, koji će sve to brzo raznositi po svetu. Zahvaljujući tehnologiji, prisvajanje se eksponencijalno ubrzalo.

Ovo ubrzanje vidljivo je po neverovatnoj brzini rasta BDP-a u dvadesetom veku. Bilo bi neprecizno taj rast posmatrati kao vođen fosilnim gorivima i tehnologijom. Fosilna goriva i tehnologija jesu ubrzale rast BDP-a, ali se moramo zapitati: šta je dublji motiv koji pokreće kapitalistički ekonomski rast?

Jednom prilikom sam gostovao u televizijskoj debati uživo o budućnosti kapitalizma. Moj protivnik je ustao i rekao da nema ničeg lošeg u kapitalizmu samom po sebi. Problem je u tome što su kapitalizam iskvarili pohlepni direktori korporacija i podmitljivi političari. Sve što treba da uradimo jeste da odvojimo žito od kukolja i sve će biti u redu. Na kraju krajeva, kapitalizam je stvar kupovine i prodaje na tržištu - kao na vašoj lokalnoj pijaci. To su obični ljudi koji koriste svoje umeće kako bi zaradili za život; šta može biti loše u tome?

Ova priča je lepa i čini se razumnom. Ali slika malih, porodičnih trgovina na pijacama i bazarima nema ništa sa kapitalizmom. To je lažna analogija. Ne približava nas razumevanju zašto kapitalizam vodi u ekološki sunovrat. Ako želimo da razumemo kako kapitalizam funkcioniše, moramo ići dublje.

Prvi korak je da shvatimo da su, tokom većeg dela ljudske istorije, zajednice bile organizovane oko principa „upotrebne vrednosti“. Farmer može da zasađi krušku jer mu se sviđa njen ukus i jer njom može da utoli glad. Stolar može da napravi stolicu zato što je korisna za sedenje: za opuštanje na terasi ili za obeđivanje za stolom. Obojica mogu odlučiti da prodaju kruške i stolicu kako bi novcem od njih kupili druge korisne stvari, poput motike ili nožića. Zapravo, ovako većina nas učestvuje u ekonomiji. U prodavnicu obično idemo da bismo kupili stvari koje će nam biti korisne, poput namirnica ili zimске jakne. Takva vrsta ekonomije predstavlja se na sledeći način, gde R predstavlja robu (stolica, kruška) a N predstavlja novac:

$$R1 \rightarrow N \rightarrow R2$$

Ovo na prvi pogled izgleda kao dobar opis kapitalizma - slobodna razmena korisnih stvari među pojedincima. Baš kao na pijaci. Ali ovde nema ničega naročito kapitalističkog. Može se odnositi na bilo koji ekonomski sistem u ljudskoj istoriji. Kapitalizam posebnim čini to što kapitalisti vrednost računaju drugačije. Iako kapitalista može priznati korisnost stolica ili krušaka, on ih ne proizvodi zato da bi mogao da sedne na lepom mestu niti da bi imao ukusnu popodnevnu užinu, pa ni da bi ih prodao zarad drugih korisnih stvari. Cilj je proizvesti ih i prodati zarad jedine svrhe - profita. U ovom sistemu je važna „razmenska vrednost“ a ne upotrebna vrednost. To mo-

Foto: EPA / Nic Bohma

žemo prikazati ovako, sa apostroфом (') koji predstavlja kvantitativni rast:

$$N \rightarrow R \rightarrow N'$$

Upravo suprotno od ekonomije zasnovane na upotrebnoj vrednosti. Ali sada stvari tek postaju zanimljive. U kapitalizmu, nije dovoljno ostvarivati stabilan profit. Cilj je ponovo uložiti taj profit kako bi se povećala proizvodnja i stvorilo još više profita. To se može prikazati kao:

$$N \rightarrow R \rightarrow N' \rightarrow R' \rightarrow N'' \rightarrow R'' \rightarrow N''' \dots$$

Da bismo razumeli šta se ovde događa, treba da razdvojimo dve vrste firmi. Uzmite svoj lokalni restoran za primer. Svake godine ostvaruje profit, ali vlasnici su zadovoljni manje-više sličnim nivoom profita svake godine: dovoljno da plate račune, hranu ili odu na godišnji odmor. Dok ovakva firma može biti deo kapitalističke logike (isplaćuje plate, zarađuje profit), ona nije kapitalistička kao takva, pošto se profit organizuje oko koncepta upotrebne vrednosti. Ovako funkcioniše većina malih firmi. Takve firme su postale mnogo pre uspona kapitalizma.

KAPITAL KAO VIRUS

Razmotrimo sada korporaciju, kao što je Ekson, Fejsbuk ili Amazon. Korporacija ne funkcioniše po istom principu stabilnog profita kao vaš lokalni restoran. Amazonovi profiti ne nastaju da bi Džef Bezos imao šta da jede - odlaze u proširenje kompanije: za preuzimanje firmi konkurenata, za istiskivanje lokalnih radnji sa tržišta, za probijanje na novom tržištu, za izgradnju novih skladišta, za finansiranje manipulativnih marketinških kampanja kako bi se ljudi naveli da kupuju ono što im ne treba - sve to da bi zarada svake godine bila veća nego prethodne.

Ovo je samopajačavajući ciklus - traka za trčanje koja stalno ubrzava. Novac postaje profit, profit postaje još veći novac, još veći novac postaje još veći profit. Ovde uviđamo šta kapitalizam čini posebnim. Za kapitaliste, profit nije samo novac kojim će na kraju zadovoljiti određene potrebe. Profit postaje kapital. Čitava svrha kapitala je da se reinvestira da bi se steklo još više kapitala. Ovo nikada ne prestaje - samo nastavlja da se širi. Za razliku od vašeg lokalnog restorana, koji je fokusiran na zadovoljenje određenih konkretnih potreba, kod akumulacije razmenske vrednosti nema krajnje tačke. Ovaj proces je u osnovi razdvojen od bilo kakve koncepcije ljudskih potreba.

Kada posmatramo gornju jednačinu, postaje jasno da se kapital ponaša pomalo kao virus. Virus je primer genetičkog koda programiran da se umnožava. Ali to ne može sam. Najpre mora da zarazi ćeliju-domaćina i natera je da stvara kopije njegove DNK. Potom će

svaka od tih kopija zaraziti neku novu ćeliju kako bi stvorila više kopija i tako dalje. To je njegova jedina svrha: samoumnožavanje. Kapital je takođe zasnovan na samoumnožavanju i, baš kao virus, sve što dodirne pokušava da pretvori u svoju samoumnožavajuću repliku - u još više kapitala. Sistem postaje mašinerija, nezaustavljiva i programirana za beskonačno širenje.

Često govorimo o beskrupuloznom rastu korporacija kao što su Amazon ili Fejsbuk kao o posledici pohlepe; mogli bismo reći da su gazde kao što su Mark Zakerberg opsednuti gomilanjem novca i moći. Ali stvari nisu tako proste. Realnost je takva da su ove kompanije i njihovi šefovi podređeni strukturnom imperativu rasta. Zakerberzi ovog sveta samo su zupčanici mašine koju ne mogu da kontrolišu.

Evo kako to funkcioniše. Zamislite da ste investitor. Želite prinos na ulaganje od, recimo, pet procenata godišnje, pa odlučujete da uložite u akcije Fejsbuka. Setimo se da je rast eksponencijalna funkcija. Ako Fejsbuk nastavi da ostvaruje isti profit iz godine u godinu (što znači 0% rasta profita), moći će da otplati glavnicu vašeg prvobitnog ulaganja, ali ne i kamatu. Jedini način da ostanete dovoljno veliki višak za prinos investitora jeste da, svake godine, ostvari veći profit nego prethodne. To je razlog zašto ulagači, kada procenjuju „zdravlje“ kompanije, ne gledaju neto profit, nego stopu profita - drugim rečima, koliko profit kompanije svake godine raste. Iz uglja kapitala, nije bitan samo profit. Važan je njegov rast.

Ulagачi - ljudi koji poseduju akumulirani kapital - po čitavom svetu traže bilo šta što miriše na rast. Ako rast Fejsbuka pokaže znakove usporavanja, svoj novac će uložiti u Ekson ili duvanski industriju - gde god da je rast. Ovo nemilosrdno kretanje kapitala vrši ogroman pritisak na kompanije da učine sve kako bi rasle - u slučaju Fejsbuka, da se još agresivnije reklamiraju, da stvaraju još adiktivnije algoritme i prodaju korisničke podatke oglašivačima, da krše propise o privatnosti, da doprinose političkim podelama ili čak potkopavaju demokratske institucije - zato što će, ukoliko ne uspeju, ulagači izvuci svoj novac i firma će propasti. Izbor je surov: rasti ili umri. Ovaj pritisak deluje i na druge kompanije da se šire. Više niko ne može da se zadovolji stabilnim stanjem; ako se ne gura više i dalje, to će uraditi konkurencija. Tako ekonomski rast postaje gvozdeni zakon čiji smo taoci svi.

Zašto ulagači uopšte jure rast? Zato što kapital, ako miruje, gubi vrednost (zbog inflacije, depresijacije i tako dalje). Dok se kapital nagomilava, stvara se veliki pritisak da se ostvari rast. I što se više gomila, veći je i pritisak.

KA SLEDEĆEM FIKSU

Sve ovo postaje problem jer je rast složena funkcija. Istorijski, svetska ekonomija je rasla po stopi od oko tri do sto godišnje. To je rast koji ekonomisti smatraju neophodnim da bi većina kapitalista ostvarila pozitivni prinos. Tri odsto možda ne zvuči mnogo, ali je to zato što

AMAZONVI PROFITI NE NASTAJU DA BI DŽEF BEZOS IMAO ŠTA DA JEDE - ODLAZE U PROŠIRENJE KOMPANIJE: ZA PREUZIMANJE FIRMI KONKURENATA, ZA ISTISKIVANJE LOKALNIH RADNJI SA TRŽIŠTA, ZA PROBIVANJE NA NOVA TRŽIŠTA, ZA IZGRADNJU NOVIH SKLADIŠTA, ZA FINANSIRANJE MANIPULATIVNIH MARKETINŠKIH KAMPANJA KAKO BI SE LJUDI NAVELI DA KUPUJU ONO ŠTO IM NE TREBA

naš um razmišlja o rastu kao linearnom. Složeni rast - kao osnovnu strukturu reinvestiranja kapitala - nekada je teško dokučiti. Ipak, neočekivano nam se prišunja.

Postoji stara priča koja odslikava nadrealnu prirodu rasta - priča o matematičaru iz drevne Indije. Kako bi mu ukazao čast, kralj ga je pozvao u svoju palatu i ponudio mu poklon: „Kaži šta želiš“, rekao je, „i tvoje je“. Ovaj mu je odgovorio: „Kralju, ja sam skroman čovek - sve što tražim jeste malo pirinča“. Uzeo je šahovsku tablu i nastavio: „Postavite jedno zrno na prvo polje, dva na drugo, četiri na treće polje i nastavite da duplirate broj zrna na svakom polju sve do kraja šahovske table. Time ću biti zadovoljan.“ Iako je pomislio kako je ovo čudan zahtev, kralj je pristao, zadovoljan što matematičar nije tražio nešto ozbiljnije. Do kraja prvog reda, na šahovskoj je tabli bilo manje od 200 zrna - nedovoljno čak i za obrok. Onda je postalo veoma čudno. Na trideset drugo polje, tek na polovini, kralj je morao da stavi dve milijarde zrna - i da svoje kraljevstvo ostavi bez ičega. Da je mogao da nastavi, na šezdeset četvrto polje morao bi da stavi devet miliona biliona zrna, dovoljno da čitavu Indiju prekrije slojem pirinča visokim jedan metar.

Ista suluda stvar se dešava sa ekonomskim rastom. Ovu tendenciju prvi je još 1772. uočio matematičar Ričard Prajs, rekavši da je složeni rast „najpre spor ali, pošto neprestano ubrzava, postaje toliko brz da prevazilazi našu maštu“.

Zamislite svetsku ekonomiju u 2000. godini, koja raste po uobičajenoj stopi od tri odsto godišnje. Čak i ovo naizgled skromno povećanje dovešće do dupliranja privrede za dvadeset tri godine, što znači učestvoručenje do polovine ovog veka, za samo polovinu ljudskog veka. Ako se rast nastavi po istoj stopi, do kraja veka svetska privreda će biti dvadeset puta veća - dvadeset puta više svega što radimo u dinamičnim dvehiljaditim. Još sto godina kasnije i biće 370 puta veća. Još sto i biće 7.000 puta veća i tako dalje. Ovo ne može ni da se zamisli.

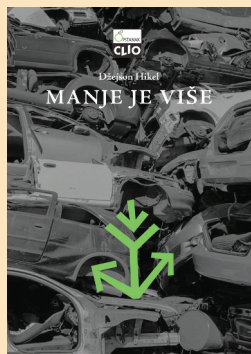
Neki ovu agresivnu dinamiku pripisuju brzim inovacijama u kapitalizmu. U tome ima istine. Međutim, to može postati i ekstremno nasilno. Svaki put kada kapital naiđe na granicu svoje akumulacije - recimo, na zasićeno tržište, propise o minimalnoj zaradi ili o zaštiti životne sredine - tada se, poput ogromne lgnje, uvija očajnički pokušavajući da ih zbriše i uroni svoje pipke u nove izvore rata. Dolazak do tih novih izvora poznat je kao „fiks“. Ograđivanje je bilo fiks. Kolonizacija je bila fiks. Atlantska trgovina robovima bila je fiks. Opijumski ratovi protiv Kine bili su fiks. Širenje SAD na američki zapad bilo je fiks. Svaki od njih - a svi su bili nasilni - otvorili su nove horizonte prisvajanja i akumulacije, sve u službi imperativa rasta kapitala.

U devetnaestom veku svetska ekonomija vredela je nešto preko jednog biliona dolara, iskazano u današnjem novcu. To znači da je, svake godine, kapital morao da nađe prilike za ulaganje vredne oko 30 milijardi dolara - znatna suma. Ovo je zahtevalo veliki trud jednog dela kapitala, uključujući kolonijalno širenje tokom čitavog devetnaestog veka. Današnja svetska ekonomija vredni preko 80 biliona dolara. Da bi se održala minimalna prihvatljiva stopa rasta, kapital mora da nađe gde da uložiti vrednost od 2,5 biliona dolara svake godine. To, reda veličine, iznosi koliko i čitava privreda Velike Britanije, jedne od najvećih na svetu. Kako znamo i umemo, moramo da proizvedemo ekvivalent vrednosti britanske ekonomije, pa sledeće godine još više od toga i tako dalje.

Kako i gde stvoriti ovoliki rast? Pritisak postaje ogroman. Zbog toga farmaceutske kompanije stoje iza krize opioda u SAD; zbog toga industrija govedine spaljuje Amazoniju; zbog toga proizvođači naoružanja lobiraju protiv kontrole korišćenja oružja; zbog toga naftne kompanije finansiraju poricanje klimatskih promena i, konačno, zbog toga giganti trgovine sve više upadaju u naše živote, pomoću sve sofisticiranijih algoritama za oglašavanje, kako bismo kupili stvari koje nam nisu ni potrebne. Ovo nije tek kukolj - već povinovnje gvozdenom zakonu kapitala. ■

Neograničeni ekonomski rast nije moguć na planeti sa ograničenim resursima. Kapitalizam zahteva stalno širenje koje uništava živi svet. „Manje je više“ (Clia, 2024, biblioteka Opstanak, prevod Ivan Radanović) sistematično i argumentovano izlaže teoriju odrasta (degrowth), prema kojoj, ako želimo izbeći ekološki kolaps i smanjiti nejednakost u društvu, moramo napustiti kapitalističku opsesivnu ekonomskim rastom. Obuhvatajući znanja iz ekonomije, ekologije, sociologije, antropologije,

filozofije i drugih disciplina, ova knjiga uspostavlja vezu između različitih društvenih pokreta, institucija i svih pojedinaca koji žele život u središtu ekonomije, a ne ekonomiju u središtu života.

Autor knjige Džejms Hikel ekonomski je antropolog, Fulbrajov stipendista i član Kraljevskog društva umetnosti. Predaje na Autonomnom univerzitetu u Barseloni. Redovno piše za Gardijan, Al Džaziru i Forin polisi. Poreklom je iz Esvatinija (Svaziland) i proveo je nekoliko godina sa radnicima migrantima u Južnoj Africi, pišuc i o eksploataciji i političkom otporu u jeku aparthejda. Njegov rad fokusiran je na globalnu političku ekonomiju, kolonijalizam, nejednakost i ekološku ekonomiju.